

Anders Björnsson

Per Nyström och det publicistiska

En marginalanteckning till 100-årsminnet

När Per Nyström skulle fylla åttio år, 1983, beslöt Ordfronts förlag att tillfråga mig om jag ville åta mig att sammanställa en festskrift till honom. Den skulle bygga på ett urval av hans egna texter. Jag ansåg att en sådan inte skulle kunna åstadkommas utan Per Nyströms egen medverkan: denna skulle öka det vetenskapliga värdet av boken, genom att författaren själv försåg sina texter med en kommentar rörande omständigheterna kring deras tillkomst, och den var dessutom oundgänglig för att man, i den bibliografiska delen, skulle kunna lösa frågor av attributiv natur. Det var inga svårigheter att etablera ett sådant samarbete med festskriftsföremålet; han var tvärtom mycket aktiv och tillmötesgående. Han tycktes finna ett nöje i att återuppliva bekantskapen med särskilt sådana texter som låg långt tillbaka i tiden. Några problem med att lokalisera osignerat Nyströmmaterial, exempelvis i *Lundagård*, tycks han inte ha haft. ”Allt finns här inne”, sade han och knackade med ena pekfingeret mot höger tinning. Han kände — och kände igen sin stil. Den var knapp och sparsmakad, helt i enlighet med den Weibullska historieskrivartradition som han tillhörde och bar upp. Som författare av lagtexter och kungliga propositioner, under åren i socialdepartementet på 1940-talet, utnyttjade han denna förmåga, som syftade till precision och sakorientering, i en uppröjning med vildvuxen, styltig kurialstil. Det var samtidigt led i en uppgörelse med det gamla ämbetsmannastyret.¹ Vill man karakterisera denna stilkonst skulle man kunna likna den vid journalistprosa — när den är som allra bäst.

Dragningen till publicistiken var ju också hos Per Nyström manifest och aldrig slocknande. När jag — tillsammans med Nyström — började redigera den bok som utkom till hans 80-årsdag², stod det klart att artiklar av hans hand publicerade i dagspressen skulle få gott om plats i jubileumsantologin. Samma princip hade Tomas Forser följt när han utgav urvalsvolymen *Historieskrivningens dilemma och andra studier* ett decennium tidigare.³ Jag bestämde mig även, i samförstånd med Nyström, för att be Tage Erlander, en kortare tid Nyströms överordnade och företrädare som statssekreterare i socialdepartementet, att skriva ett förord till boken. Tanken var också i övrigt rätt naturlig: de var generationskamrater, kom från bildat småborgerskap, båda hade legat i Lund och lärt känna varandra där. Min förfrågan till

¹ Bo Rothstein har i sin doktorsavhandling *Den socialdemokratiska staten. Reformen och förvaltning inom arbetsmarknads- och skolpolitik* (Lund 1986. Arkiv avhandlingsserie 21) byggt på både läsning av och intervjuer med Per Nyström. Han ser Nyströms och Gustav Möllers omdaning av svensk statsförvaltning inom nya politiksektorer i ljuset av en helt ny byråkratiuppfattning: det är en demokratisk kaderförvaltning som tar form, den långväga rörelsemannen ersätter den skolade juristen från samhällets överskikt som den typiske — åtminstone idealtypiske — byråkraten. Fast omställningen tar tid. (Se här Anders Mellbourns studie om de svenska ämbetsmännens självbilder, *Byråkratins ansikten. Rolluppfattning hos höga svenska tjänstemän*. Stockholm: Publica 1979.) Nyströms uppdrag som ordförande i 1964 års länsdemokratiutredning kan ses som ett fullföljande av denna — Möllerska — moderniseringsstrategi. Dess förslag implementerades dock aldrig. Är det möjligen karakteristiskt att en liknande samhällsorganisatorisk omvandlingsframstöt, utgången från regeringskansliet, senare handhåfts av en person som har innehaft samma ämbeten som Nyström, nämligen landshövdingen och förre statssekreteraren Mats Svegfors, ordförande i den så kallade ansvarsutredningen? Skillnaden är förstås att Nyström var och förblev socialdemokrat, medan Svegfors är moderat-liberal, det vill säga högerman, och till skillnad från Nyström under en period var chefredaktör för ett partiorgan, vilket den förre aldrig blev. Mer härom närmast.

² *I folkets tjänst. Historikern, journalisten, ämbetsmannen. Artiklar i urval 1927-1983* (Stockholm: Ordfronts förlag 1983). — Angående den något ideologiserande titeln, se min kommentar till Tomas Forsers och Per Nyströms tillsammans utarbetade memoarbok jag har speglat århundradet, ”Att se något efter sig”, i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* nr 6970 (1997). Olof Ruin valde något senare att kalla sitt arbete om Tage Erlander i rollen som statsminister för *I välfärdsstatens tjänst*. Stockholm: Liber 1986.

³ Stockholm: PAN/Norstedts 1974. — De båda böckerna överlappade varandra i intet fall.

Erlander förmedlades av Björn von Sydow, som hade biträtt denne vid memoarskrivandet. Den före detta partiledaren och statsministern var inte heller han svårövertalad. I det Erlander skrev fanns emellertid en passus som blev rätt uppmärksam i anslutning till utgivningen av boken och som Per Nyström kan ha blivit aningen generad över därför att den kunde läsas som en nedvärdering av sådant som han faktiskt hade utträttat under ett långt och aktivt liv. Erlander skrev: ”Jag känner ett visst ansvar för att Per Nyström drogs bort från forskningen till administrativa uppgifter. Också Gustav Möller, som hade ett utpräglat sinne för att samla kring sig tänkande, begåvade unga människor, var mycket imponerad av Per Nyström. Han hade därför ingen anledning att motsätta sig mina strävanden i slutet av 1940-talet att försöka få Per Nyström att överta redaktörskapet i partiets huvudorgan.⁴ Jag drömde om att Per Nyström som chefredaktör skulle bli en företrädare för socialdemokratisk och marxistisk ideologi, långt överlägsen den enligt vår uppfattning lättköpta liberalism som präglade *Dagens Nyheter*s sätt att argumentera under Herbert Tingstens ledning.”⁵ Nu gick det inte så, minns Erlander. Ragnar Casparsson, ”LO:s tidningslord”, motsatte sig förslaget. Erlander refererar Nyströms återgivande av Casparssons reaktion: ”Varför Du skall springa här och syssla med dessa ting är för mig obegripligt. Du kan ju få vilken landshövdingepost Du vill ha.”⁶ Och därvid blev det.

Men Per Nyström var, som rörelseintellektuell⁷, en person med stora publicistiska uttrycksbehov. De kom fram i båda privata och offentliga sammanhang. Inför arbetet med festskriften gjorde jag en längre radiointervju med honom, ”Vetenskapsman i maktens korridorer”⁸, inför vilken han, som själv var väl förtrogen med företaget såsom tidigare ordförande i Radionämnden (1951-1964), fällde en kommentar om vikten av samhällsengagemang bland radio- och tidningsfolket, en sak som han ska ha påtalat för Sven Andersson när denne var partisekretär i SAP. Alla behövde inte dras in i apparaterna, opinionsbildning var en lika betydelsefull uppgift som reformarbete. Hans eget record var nog så omfattande. Under tiden i Lund hade han inte bara medverkat i *Clarté* och i den socialdemokratiska pressen, han hade också startat en kortlivad historievetenskaplig mottidskrift, *Ateneum* (1933-1935), och den oppositionella tidskriften *Nordeuropa*, som uttryckte en mot den tyska utrikespolitiken aktivistisk hållning bland radikala intellektuella. Nordeuropa ville tala klarspråk, erinrar sig Nyström i efterhand och citerar sig själv: ”vi har valt att i denna tidskrift inte skriva: en viss stat är aggressiv utan Tyskland är aggressivt.”⁹ Under andra världskriget kom han att medverka med flera — mot samlingsregeringen — kritiska artiklar i *Handelstidningen* under Torgny Segerstedt. För detta uppbar han, en centralt placerad regeringstjänsteman, klander av självaste Per Albin Hansson, men reprimanden fick synbarligen inga konsekvenser.¹⁰ Nyström var givetvis inte ensam om

⁴ Det vill säga *Morgontidningen*, tidigare *Social-Demokraten*.

⁵ Man skulle kunna fortsätta på det kontrafaktiska och undra vad som hade hänt om Erik Lönnroth hade accepterat erbjudandet att bli huvudredaktör för *Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidning*. Då hade de båda Weibullbröderna Lauritz' och Curts favoritelever (Nyström och Lönnroth) båda gått till presshistorien. Fast de hade knappast kunnat utkämpa några ledarsidesbataljer, eftersom erbjudandet till Lönnroth troligen kom först 1970, i samband med Harald Wigforss avgång. Dock säger det någonting om de kvalitetskrav som ställdes på tidningsledare, innan den mediala professionaliseringen urartade.

⁶ *I folkets tjänst*, s. 10 f. - Det kunde säkert Casparsson också. Han fick strax därefter Västmanlands län, som tycks ha varit så där lagom behändigt för före detta publicister: förutom Casparsson och Svegfors har ju även Carl Johan Åberg, chefredaktör för *Aftonbladet* 1980-1982, sedermera statssekreterare även han, under en kortare tid huserat på Västerås slott. - I Erlanders publicerade dagböcker finns dock en alternativ förklaring till att Nyström inte kom in i fråga, nämligen att han krävde för hög lön: ”Nyströms löneanspråk var onekligen i saftigaste laget.” (*Dagböcker 1950-1951*. Hedemora: Gidlunds 2001, s. 85) Men det låg synbarligen också inomredaktionella kompetensvister i botten.

⁷ Se Åsa Linderborgs diskussion, ”Per Nyström som vetenskapsman och rörelseintellektuell”, i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens arkiv* nr 88-89 (2003).

⁸ *Vetandets värld* 27/4 1983.

⁹ *I folkets tjänst*, s. 266.

¹⁰ *Ibid.*, s. 268 f.

sin oppositionella hållning inom socialdemokratien; ändå fick den omskrivas och tog gärna den historiska allegorins form.¹¹

Som publicist var Per Nyström verksam på många fält, och han ville inte bara bli läst utan också sätta spår — där finns en uppenbar likhet med hans gärning som politiker och ämbetsman. Ett drag som utmärker mycket av det han har skrivit är polemiken, och han var verkligen en gudabenådad polemiker, i detta misstog sig inte Tage Erlander. Erlander visste att detta drag blev kvar hos Nyström, också sedan denne dragit sig tillbaka från det offentliga livet — eller var helt enkelt förklaringen att han aldrig drog sig tillbaka därifrån?¹² Sedan Nyström avgått från sin osedvanligt långa period som länschef (1950-1971), återvände han till sina gamla intressen. Han utvecklade ett tämligen omfattande historiskt författarskap som vände sig till en ny publik: unga politiskt intresserade människor, teaterbesökare, tidningsläsare. Vad hade hänt, kan man åter kontrafaktiskt fråga sig, om han hade haft kraften, eller om någon hade bett honom, att skriva en populärt hållen svensk historia, någon form av uppföljning och vidareutveckling av den skiss han gjorde för *Arbeidernes leksikon* 1936?¹³ Också den strikt vetenskapliga polemiken behärskade han ju till fulländning. Hans doktorsavhandling från 1955, *Stadsindustriens arbetare före 1800-talet*, starkt fördröjd genom hans många officiella åligganden,¹⁴ kan läsas som en uppgörelse med en av hans lärare, Eli F. Heckscher, och det var så han läste den själv.¹⁵ Heckscher, den store gisslaren av merkantilismens ekonomiska system, hade pekat på manufakturernas tillbakagång som ett uttryck för regleringsekonomins misslyckande. Nyström kunde tvärtom visa att manufakturernas minskade behov av arbetskraft var en följd av förbättrad produktivitet: för en lika stor produktion behövde de allt färre arbetare. I synen på Thomas Thorild och fysiokratismen skilde han sig livet igenom från sin kamrat i Lunds Clarté-sektion Stellan Arvidson, och när de båda närmade sig nittio anmäldes första delen av Arvidsons Thorildbiografi i två stora tidningsartiklar av Nyström som passade på att ge en levande rundmålning av den unge Thorilds Göteborg och Västsverige under senare delen av 1700-talet — hemvist för avantgardiskt fritänkeri med folkliga rötter.¹⁶ Anmälan följdes av ett privat meningsutbyte mellan Arvidson och Nyström, präglad av den förres nedstämdhet inför det östtyska socialistiska experimentets misslyckande — ett samhälle som Arvidson i sena dikter tolkat som en fullbordare av den Thorildska radikalismen!¹⁷

Per Nyström lade sig gärna i dagsdebatten. Där hade han, tycks det mig, ett uppövat sinne för det väsentliga. I efterdyningarna till den så kallade Ebbe Carlsson-affären förespråkade han ministerstyre i Sverige: det är ”konsekvent parlamentarism”, och ”vi är ganska ensamma om att inte ha det”, förklarade han i en intervju med Stig Hansén, Göteborgsförfattaren, och mig.¹⁸ Han fortsatte: ”I slutet av 1600-talet hade vi ministerstyre, men på 1700-talet fick vi en form av parlamentarism som ämbetsmannavärlden sökte skydda sig emot. När så den svenska författningen skrevs 1809 skapade ämbetsmannavärlden ett skydd för sig genom att hänvisa

¹¹ Jag har behandlat ett par av hans oppositionella tidningsartiklar: se ”Samtalen i Paris och Åbo”, i Tapani Suominen (red.), *Sverige ifred. Statsmannakonst eller opportunistik? En antologi om 1812 års politik*. Stockholm: Atlantis 2002.

¹² Uppenbarligen underhöll de båda mer eller mindre regelbundna kontakter med varandra, fram till Erlanders frånfalle år 1984. Deras meningsutbyten speglas i en av Nyströms starkaste texter från 1980-talet, ”Sista brevet från Tage Erlander”, i Sven E Olsson (Hort) (red.), *Historia och biografi. Artiklar och essäer 1933-1989*. Lund: Arkiv 1989.

¹³ I och för sig skissar han på en sådan och ger anvisningar för hur den ska göras i en efterskrift till republiceringen i *Historieskrivningens dilemma*, s. 282-288. [Artikeln i *Arbeidernes leksikon* gavs senare ut i svensk översättning under titeln ”Sveriges historia”, se Se [Sveriges historia – Red](#)]

¹⁴ Men återutgiven till hans 80-årsdag på Tidens förlag, en gång grundat av Gustav Möller, numera nedlagt.

¹⁵ Uppgav han i radio, se n. 8.

¹⁶ *Göteborgs-Posten* 10/7 resp. 11/7 1990.

¹⁷ Personlig kommunikation med PN. – Se även *Jag har speglat århundradet. En bok om Per Nyström - historikern, publicisten, ämbetsmannen*, s. 312-320 resp. 423-417. Stockholm: Rabén/Prisma 1996.

¹⁸ *Ordfront Magasin* 5:1988.

till de Montesqieuska idéerna. Där fanns de tre makterna: kungen och exekutiven, den lagstiftande församlingen och domstolarna. Detta system eroderade bort under 1800-talet och till sist var 1809 års författning bara fiktiv, vi hade övergått till ett parlamentariskt system. Men kvar av den gamla maktfördelningsprincipen ligger en relik, nämligen det att våra ämbetsverk fortfarande är självständiga. Samtidigt har utvecklingen gått mot ett realiserande av folksoveränitetsprincipen.¹⁹ Och samma sak gällde domstolarna. ”Att vi skulle ha ett antal domare som avgör om riksdagen fattat riktiga beslut är en horribel tanke.” Här märker man reformivraren — reformismen som en ständigt fortgående rörelse — och den vilja att tala klarspråk som utmärker publicisten mer än politikern. Fast ibland kan de samspela. Inför slutstriden om löntagarfonderna skrev Per Nyström en artikel²⁰ som senare citerades av statsminister Olof Palme i riksdagen²¹ under debatten om regeringens fondförslag. Nyström hade förespråkat ett rent vinstandelssystem, begränsat till de börsnoterade företagen: ”När idén realiserats i ett antal ledande företag är det snubblande nära att en ny rättsbildning växer fram, nämligen de anställdas rätt till viss del av den industriella förmögenhetsbildningen. Det tar sin tid innan denna rättsprincip blir accepterad men så är det med all ny rättsbildning [...] På längre sikt kommer den att mjuka upp intresse motsättningarna inom industrin — även om det är utopiskt att tro att alla konflikter därmed vore lösta.”

Som om saken redan var avgjord, ur ett långt historiskt perspektiv. Riktigt så gick det nu inte. Löntagarfonderna i sig blev det följande årtiondets stora konfliktämne. Motståndarna var beredda att ta en mycket utdragen konflikt, och plötsligt var det pragmatismens samhälle som Nyström och hans generation varit med om att institutionalisera huvudmåltaflan för attackerarna från höger. Hade Per Nyström ändå inte detta på känn? Jag tror faktiskt det. Han såg att den ideologiska fostran inom svensk arbetarrörelse under lång tid hade satts på undantag. Han lämnade tidvis viktiga bidrag till den teoretiska diskussionen inom arbetarrörelsen, exempelvis uppgörelsen med Tingstens framställning av socialdemokratins idéutveckling²², men det var som lagstiftare och administratör han brukade sina bästa krafter. Och däri träffade Erlander förstås rätt. Idag, när den socialdemokratiska publicistiken har nästan ingenting att tillföra den intellektuella debatten, med undantag för personer som befinner sig i rörelsens yttersta periferi, får Per Nyströms insatser representera inte bara vad som har varit utan också vad som kunde ha varit. Först som landshövding fick han tid att skriva sin första vetenskapliga monografi. Och egentligen var det först som pensionär han nådde den breda publik han med säkerhet hade nått som en ledande socialdemokratisk tidningsman.²³

Mitt eget möte med Per Nyström tog vägen över stencilerna. Föreningen Arkivet för folkets historia i Stockholm hade börjat trycka upp svårtillgängliga uppsatser av Nyström²⁴, längre fram också det långa förordet till Fabian Månssons skrift om folkvandringstiden²⁵, och även om Nyström och Arkivetfolket kom att skilja sig åt i synen på folk och nation, på Engelbrekt och reduktionen, så inspirerade den gamle marxisten dessa unga marxister, och det är också otvivelaktigt så att det intresse som visades honom av en yngre generation historiker kom att sätta fart på hans eget skrivande efter pensioneringen. Han kände igen stridsandan, omvärde-

¹⁹ Femton år senare fick den Svegforska ansvarsutredningen i uppdrag att studera bland annat makt- och kompetensfördelningen mellan regering och myndigheter.

²⁰ *Dagens Nyheter* 10/10 1983.

²¹ Riksdagens protokoll 1983/ 84:45-54, s. 86 (20 december 1983).

²² *I folkets tjänst*, s. 215.

²³ Den fina ”kvinnohistoriska” uppsatssamlingen *Tre kvinnor mot tiden* (under redaktion av Tomas Forser. Stockholm: Tidens förlag 1994) visar att ingenting av hans radikalitet, hans förtjusning att provocera försvunnit med åren - och dessutom hur roligt han måste ha haft av att turnera litterära genrer: källforskning, reportage, essä, inlaga i en historiografisk kontrovers.

²⁴ Det gällde bland annat ett par klassiska uppsatser, ”Avelgårdprojektet” och ”Historieskrivningens dilemma”, båda återtryckta 1972, varav den senare ju också kom att bli titelessä för Forsers ovan nämnda antologi.

²⁵ Utgivet som *Nordens land och folk i historiens gryning*. Stockholm: Ordfront och Arkivet för folkets historia 1978. (Historiska småskrifter)

ringslusten, samhällsengagemanget från sin egen ungdom. Och hans främsta fora som skribent på ålderns höst blev inte lärda journaler, utan dagstidningen, kulturtidskriften, teaterprogrammet. Han ville, med historien som fond, ställa samtidsfrågor under debatt. Detta kunde ge honom en väldig övertygelsekraft. Det hade, så får man nog tolka inlägget i löntagarfondsdebatten, tagit tid för den borgerliga rättsordningen att slå igenom och för bourgeoisin att tränga undan den härskande aristokratin från makten. Vad finns det då för anledning att förvänta sig en omedelbar accept för det socialistiska samhällets principer? På denna punkt var väl de yngre på 1970-talet mera otåliga, mera voluntaristiska. Men Nyström argumenterade helt visst som en av dem, som en jämlike. Han var inte nedlåtande som många i den akademiska republiken kunde vara. Därför fick han läsare även bland dem som fann att han ibland hade fel i sak. Också när han resonerar om sina egna insatser, som i en uppsats om bakgrunden till den socialdemokratiska bostadspolitiken, fäster han — likt den goda, grävande journalisten — blicken på sådant som historieskrivningen utifrån källor vanligen missar.²⁶ Med det allmännyttiga bostadsbyggandet efter andra världskriget fick städer och kommuner en ny roll, rollen av entreprenör, menar han. Tidigare hade det varit avlopp och fattigvård som kommunalmanen fått hantera. Nu gavs man en konkret uppgift, det man gjorde stod kvar, man byggde och gav i arv åt framtiden. Det är det trägna, gnetiga arbetet — inte utopierna — som mobiliserar. Det var också sådant, tycks det mig, som satte honom själv i rörelse, inte minst som skribent.

Tillbakablicken på den egna insatsen, eller på misslyckanden som han varit vittne till, låg alltid nära till hands.²⁷ Han var mån om att ge samtiden historisk betydelse, utan att pressa analogierna, och han gjorde det alltid med lätt hand. Som politiskt och administrativt verksam var han modernist, och han fortsatte att vara modern i sin utblick. I sina Thorildartiklar (ovan) kommer han in på de intellektuella nätverkens betydelse, särskilt i uppbrottstider och särskilt i köpmansstaden Göteborg; han förbinder det Thorildska 1780-talet med sitt eget 1920-tal, suget efter det passionerade, det expressiva, som blev ett generationsmärke i bägge fallen; och han gör detta innan ”nätverkssamhället” hade blivit ett ord på var mans läppar. I en annan sen recension diskuterar han vilsenheten inom den politiska klassen efter andra världskriget. Istället för social skördetid följde militär upprustningsoffensiv, som kom ”världen att belamras med vapen och militären att få ett inflytande på statsbudgeten och i utrikespolitiska frågor, som är onaturligt i ett civiliserat samhälle”, ett sätt att ”plocka skattebetalarna på medel” i ett slags kommersiell keynesianism med militära förtecken.²⁸ Med sin vassa penna skrev han vidare: ”Något av det bedrövligaste vi upplevde var att Norge och Danmark inte hade mod att tillsammans med Sverige välja neutralitetslinjen utan lät sig pressas in i Nato. Det var ett överlagt barnarv från de storvuxna västmakternas sida.” Pentagon desinformerade om Sovjetunionens avsikter; Berlinkrisen och Pragkuppen var ”interna uppgörelser”, logistiskt och militärekonomiskt fanns ingen anledning att vänta sig ett sovjetiskt angrepp västerut. Han kunde också ställa den historiskt relevanta frågan varför Västsverige och Göteborg hamnade i bakvatten, inte minst inom arbetarrörelsen.²⁹ En förklaring såg han i den storskaliga verkstadsindustrins satsning på oskolad arbetskraft, den relativa frånvaron av yrkesfolk i produktionen, ”hoppjerkeriet”. Det var ingen god rekryteringsbas för den nationella politiken. Man kan förstås å andra sidan undra varför Sydsverige — Per Nyströms akademiska tillhåll på 20- och 30-talet — blev det.³⁰

²⁶ ”Goda bostäder åt alla”, i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* nr 41-42 (1989).

²⁷ Se till exempel diskussionen kring Bo Rothsteins doktorsavhandling (n. 1), ”Varför misslyckades skolreformerna?”, i *Historia och biografi*, s. 339-354, ursprungligen tryckt i *Tiden* 2:1987.

²⁸ *Göteborgs-Posten* 21/11 1990. Det där anmälda arbetet var Kaj Björks bok *Kallt krig* – Björk också lundensare, tidningsman och ämbetsman (diplomat).

²⁹ *Göteborgs-Posten* 19/11 1992.

³⁰ En egen fundering finns i ”Den svenska söderns betydelse”, i Anders Björnsson, *Den korta marschen. Beträk- telser över svensk och europeisk historia*. Stockholm: Carlssons 1996. Funderingen bygger på ett samtal jag hade

På det viset formulerade publicisten Per Nyström problem för samtida och framtida historieforskning. Det är egentligen så det upplysta, bildade samtalet bör gå till. Han tyckte om att föra det.

Folkets Historia (2002-2003).

Lästips

Flera Nyström-texter finns redan på marxistarkivet och fler kommer de att publiceras där senare. Se [Texter av Per Nyström](#).